

УДК 821.161.2.0'06–1'42:141.32

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2019-2-07>**ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ДИСКУРС ФІЛОСОФСЬКОЇ ЛІРИКИ М. БРАЦИЛО****Ніколаєнко В. М., Смирнов О. В.***Запорізький національний університет*

nikolaenkov006@gmail.com, smirnoff98.ru@gmail.com

Ключові слова:

екзистенційний відчай, ідіостиль, світоглядні координати, сенс життя, текстове “Я”, формозміст.

У статті розглянуто поезії М. Брацило крізь призму філософії екзистенціалізму. За основу дослідження взято триступеневу концепцію особистісного розвитку С. К'єркегора. Через її екстраполяцію на створений авторкою віршовий континуум витлумачено причини інтенцій ліричного суб'єкта, визначено закономірності генези та варіювання основних мотивів філософських творів мисткині, а також з'ясовано формальні особливості їх естетично-інтенціональної системи.

Поезія Марини Анатоліївни Брацило – один із феноменів літературного життя Запоріжжя, помітний у всеукраїнських масштабах, адже поетеса, увійшовши до складу Національної спілки письменників у віці дев'ятнадцяти років, стала наймолодшим її членом за всю історію існування.

Літературній спадщині авторки відведено вагому роль у постмодерному культурно-мистецькому процесі Нижньої Наддніпрянщини. Через відтворення минувшини й сучасності запорізького краю у своєму доробку вона намагалась осмислити фундаментальні історичні, когнітивні й онтологічні закономірності дійсності. Тож її поезія, інтегруючись у загальноукраїнський літературний простір, збагатила вітчизняну лірику ідеями, проблемами й переживаннями, близькими світогляду запоріжан за образно-стилістичною частотою звучання.

М. Брацило почала писати з раннього дитинства, тому в її творах дуже чітко відобразилися факти еволюції її особистісних орієнтирів, альтерації в стосунках з оточенням та особливості сприйняття нижньонадніпрянських реалій, що складають фундамент змістопростору її філософської лірики. Дослідження природи його інтенціональності становить інтерес для окреслення основних “контрапунктів світогляду й особливостей ідіостилію мисткині, що належить до кола питань поетики та літературно-філософських взаємодій.

Біографію і доробок М. Брацило на сьогодні вивчено тільки в загальних рисах. В. Жилінський [7], І. Кушніренко [7], П. Ребро [8], А. Рекубрацький [9] та ін. студіювали біографічні відомості про письменницю. Авторству С. Ремжиної [10] належить нарис піснетворчості поетеси, де схарактеризовано її композиторську діяльність. О. Стадніченко [11, 12] окреслила мистецький портрет авторки в контексті літературного процесу Запоріжжя.

Утім, ґрунтовних поетикальних студій, де б розглядалася специфіка жанрових різновидів лірики М. Брацило (віршів філософської спрямованості, зокрема), наразі ще немає, чим і зумовлена **актуальність** нашої розвідки.

Мета роботи – аналіз формозмісту філософських поезій мисткині та їх комплексна інтерпретація з позиції екзистенціалізму. До основних **завдань** дослідження належать такі: 1) провести конструювання ліричного суб'єкта й поетичного віршосвіту філософських творів М. Брацило; 2) встановити шляхи екзистенційного пошуку ліричної героїні та їх проблематико-тематичну рефлексію в поетичних текстах; 3) означити ключові закономірності формальної організації досліджуваних віршів та простежити зв'язок цих закономірностей з екзистенцією творчого его.

У філософській ліриці М. Брацило перед реципієнтом постає ментальний вимір її авторського універсуму – художньо модифікований аналог запорізького локусу, де творча проєкція поетеси вдосконалює свій світогляд. У зв'язку із цим текстове “Я існує в континуумі творів не як сформована особистість, а як натура-пошук, процес самопізнання котрої протікає в рамках філософії стадіальності зростання особистості [див.: 5, с. 238–239]: ліричний суб'єкт проходить через естетичний та етичний етапи екзистенції.

У ранніх віршах мисткині текстове “Я” вбачає сенс життя в продукуванні смислу, вважаючи творчість потенційною можливістю вписати себе в історію: “Людина починає жити з пісні, / І пісня ж – доказ, що вона була [1, с. 41]. Тож лірична героїня оспівує пориви до прекрасного, помічаючи їх в усьому: у шелестінні трояндових листків у запорізькому парку, що нагадує їй намагання рослини піднятися в небесну вишь (“Троянда рвалася з стебла...”), у дзижчаннях комах біля її будинку, котра хоче сісти на квітку за вікном (“Метелик бився об скло...”). Вона зачарована блиском слова, тому її світогляд опиняється в координатах служіння поетичній місії: “Ще від часів найпершого поета / Що сонце стяг за промені до ніг, / Так повелося: з слів плетуть тенета...” [1, с. 41].

Утім, біографічна авторка була натурою широкозорою (“... амплітуда мислення Марини значно ширша, ніж у її ровесників” [3, с. 476], – за словами А. Рекубрацького), тому її творче “Я” швидко переростає в переконаність у мистецькій самодостатності й поринає розмислом за

гедоністичний “блокпост” у своєму ментальному вимірі. Переосмислюючи формулу “В пензлі чи пері / Є сила дати вічність кожній рисі” [4] (В. Вордсфорт), лірична героїня, розуміючи, що пошук краси у випадковостях і миттєвостях обмежує її бачення загального й, відповідно, свого місця в ньому, приходиться до розчарування у своїх естетичних ідеалах через усвідомлення сформульованої С. К’єркегором думки: “... хапаючись за поезію і мистецтво ... втрачаєш із виду дійсність...” [5, с. 352]. Тому занепадницькі мотиви наявні наприкінці всіх згаданих поезій. Троянді так і не вдається злетіти в блакить, оскільки істинна краса недосяжна для людини, а її пошук веде до морального спустошення: “Її [троянди] невідомі пам’ять. / Сколола власними шипами ... пелюстки” [1, с. 23]. Спроби метелика пробитися крізь шибку до омріяних листків виснажують комаху, як і бажання досягти естетичного ідеалу виснажує людину.

У світлі цього ліричний суб’єкт логічно резюмує: “Коли я прошуся зі світом, / Напишуть на камені: “Та, / Що також любила квіти” [3, с. 31]. Емоція розчарування змінюється відчаєм, трансформованим в образ всепоглинаючої тиші, що спочатку вчувається як відголосок: “Людина не вмирає, а змовкає, / Останню ноту кинувши в зеніт” [1, с. 41]. Потім же гіперболічно абсолютизується: “Тиша звиває / Кокон ... буремному виру пісень, / Тиша регочеться... Тиша тебе допиває. / Forte! Piano... Мовчання. Ні шелесту. Все” [2, с. 76] (на рівні асоціацій вловлюється образ павука, що висмоктує жертву).

Однак в екзистенціалізмі відчай – це не песимістична емоція, а початок метаморфози: за С. К’єркегором, він “нічого не знищує в житті людини, а тільки прояснює” [5, с. 350], спрямовуючи її до межової ситуації (вибір і перебудова ціннісних орієнтирів), після якої для творчого его настає “момент істини” – перехід на новий (етичний) щабель ментального світу: “У ... відчай ... проявляється ... життя індивідуальності, що прийняла всезагальне” [6, с. 48]. Тому у вірші “Чи люди усі – окремі світи...” текстове “Я” вже спрямовує творчість на допомогу суспільній еволюції (етична концепція життя як обов’язку), показуючи в описах небесних тіл вади соціуму: “І кожне світило само по собі, / Для інших – закрите, / І кожне рахує по власній добі / Велике, несите” [3, с. 7–8] (тут ідеться про надмірний егоцентризм людини).

Проте лірична героїня знаходить сумнівні точки й у цих світоглядних координатах. Сподіваючись через художнє вивчення суспільства досягти сократівського “Пізнай самого себе”, вона нашттовується на усвідомлення невичерпності духовного світу кожного індивіда й, відповідно, на неспроможність його повністю дослідити: “Ти знаєш, хто я? Я не знаю, хто ти” [3, с. 7], “Як кілька еонів мене, / Враз станеться диво: чужинці якісь ... розуміють мене” [3, с. 8]. А це тягне за собою екзистенційні думки про обмеженість людських можливостей і життя без досягнення його вищого сенсу.

Як наслідок, творче его розчаровується і в цій системі ідеалів. Відчай сповна виявляється в поезії “Ми є”, де задекларовано безмістовність людського існування: “Ми є. На всенький ... день. / На всеньку ніч ... Та прийде завтра. І закреслить нас – / Упевнено, безжально і логічно” [2, с. 93]. Він і штовхає текстове “Я” до “стрибка віри”, коли за відсутності сенсу особистість помічає можливість його вибору, а “роблячи вибір ... [вона] наповнюється тим, що ... вибирає. Вибираючи щось, вона вибирає себе” [6, с. 48].

За С. К’єркегором, така екзистенційна дія і є основою самопізнання, круговоротом, що визначає буття людини. І ліричний суб’єкт, зрозумівши цей механізм, охоче про’ктує його в художньому континуумі свого всесвіту у вірші “Хай буде день...”, котрий звучить як ода циклічності (“Буває – дощ. Буває – життєдайний ... І буде ніч. Бо ночі – як не бути. / Веселий безмір” [2, с. 84]) і самовизначенню: “Не бути. Бути. Бути – і не жити. / Ставати вітром чи ставати рінню, – // На вирок – степ. Він дихає, як чує” [2, с. 84].

Ідіостиль поетеси у філософській ліриці характеризується м’якою, майже ефірною медитативністю, котра зрідка переростає в патетику, що зумовлено прикметами психологічного портрета авторки, яка була налаштована швидше на щирий діалог, ніж на публічний диспут: “... так хочеться, щоб ... [митця] зрозуміли. Особливо ровесники. Чи перетинаються площини нашого мислення? Чи настроєні камертони почуттів на хвилю доброти?” [3, с. 476].

Екзистенційний пошук провадиться у двох поетичних формах: 1) розмисел за аналогією (коли джерелом думок мисткині є факти довколишньої дійсності) й 2) інтроспекція (коли письменниця заглиблюється у свої внутрішні поривання). І так як освоюються різні – субстанційний та емоційний – аспекти художнього світу текстів, то жанровий характер віршових груп дещо різниться.

“Аналогічні” поезії тяжіють до притчевості. Образи в них спроектовані на площину людського буття, а у зв’язку із цим композиція творів зазвичай бінарна: складається з розгорнутої алегорії та її потрактування, причому притчевий компонент нівелює крапковість ліричної фабули: “Метелик бився об скло / Пилок обсипався з крилець, / Потроху втрачало тепло / Безсиле маленьке тіло” [3, с. 30–31] (з однойменної поезії), – образ (не стільки ліричний, скільки епічно-описовий) поєднується з ощадливістю лексичних засобів при складності звукової інструментовки (фоносемантично “холодний” асонанс [o] + [a] і звукове порівняння інтенсифікують описуване в згаданому уривку). Ще один приклад: “Галактика... Купа розрізнених тіл / З невідомим зв’язком, / Неначе країна холодних світил / З дитячої казки” [3, с. 7] (“Чи люди усі – окремі світи...”), – теж епічно-описовий образ, супроводжуваний тепер субстантивним письмом і поширеним порівнянням при відсутності звукоорнаментативності. Приблизно таке ж співвідношення виражальних засобів у всій цій групі віршів.

“Інтроспективні” поезії – це класичні медитації, де вчуваються “празькі” нотки (М. Брацило

захоплювалася “Празькою школою”), зокрема класицистична стрункість рядка, згущені алітерації,

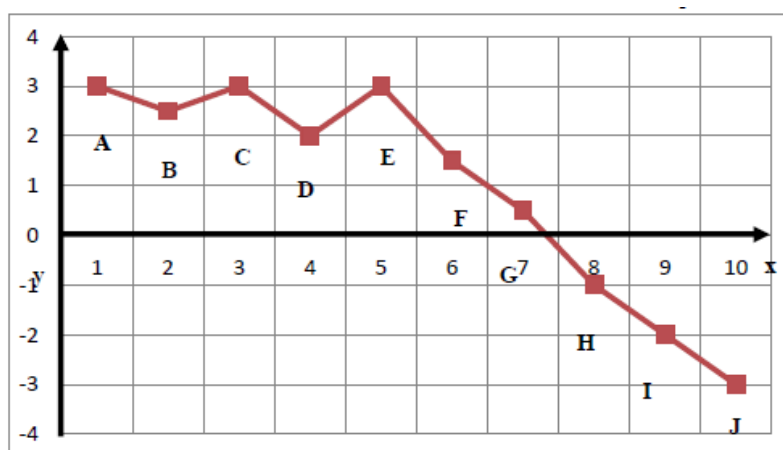
увага до точності рим і пластичність образу. Як-от: “І ось – ми є, проявлені у світ / Беззахисно-прозорим негативом, / Прописані в розрядку і курсивом, / Кульбабками пророслі у траві” [2, с. 93] ($\cup_- / \cup_- / \cup_- / \cup_- / \cup_- //$ $\cup_- / \cup_- / \cup_- / \cup_- / \cup_- / \cup_-$), – із твору “Ми є”, де тяжіння до ізосилабізму й симетрії ритмічного малюнка (ямб із пірихієм і наростком) доповнено штабраймом і чіткою, виразною образністю. Підсумовуючи, зазначимо: у художньому світі філософської лірики М. Брацило змодельовано три концепції змісту життя: 1) продукування сенсу,

2) пошук себе і 3) життя як втілення смислу, котрі лірична героїня випробовує в рамках естетичного й етичного етапів екзистенції, цікавлячись темами мистецького, суспільного й онтологічного планів. Стадіальність відтворена в поезіях згідно із законами екзистенційної філософії та гегелівської діалектики, тому творче его стикається з періодами емоційного піднесення й відчаю, співвідносними з діалектичною тріадою “теза” + “антитеза” = “синтез” → “теза”, через яку пояснюється фундаментальний механізм функціонування буття.

За формально-рецептивними особливостями філософські вірші письменниці можна поділити на “аналогійні” й “інтроспективні”, що зумовлено їх композиційною, образною і фонічною специфікою.

Динаміку екзистенційного пошуку ліричної героїні схематично відображає психограма філософської лірики М. Брацило.

Координати (x ; y) – умовне окреслення ментального віршосвіту М. Брацило. **Вісь абсцис (x)** – моменти психологічної еволюції ліричної героїні; інтервал руху – a_{n+1} (одна неподільна змістова одиниця – мотив). **Вісь ординат (y)** – рух текстового “Я” в рамках двох екзистенційних фаз, перехід між якими відбувається через відчай (тому графік спадний); інтервал руху корелює з емоційною інтенсивністю. **D(y) = (-∞ ; 0)** – етичний етап екзистенції. **D(y) = (0 ; +∞)** – естетичний етап екзистенції. **Точки А–J** – текстові реалізації моментів психологічної еволюції ліричного суб’єкта в рамках екзистенційної фази.

А (1 ; 3) – “Людина починає жити з пісні, / І пісня ж – доказ, що вона була” [1, с. 41] (декларування естетичних ідеалів). **В (2 ; 2,5)** – “Людина не вмирає, а змовкає, / Останню ноту кинувши в зеніт” [1, с. 41] (сумніви в мистецькій самодостатності). **С (3 ; 3)** – “Троянда рвалася з стебла ... Є небо, там шугає вітер, / А я ніколи не була!” [1, с. 23] (пошук естетичної насолоди). **Д (4 ; 2)** – “Її [тройанди] невідозріла пам’ять. / Сколола власними шипами ... пелюстки” [1, с. 23] (усвідомлення: прагнення до естетичного ідеалу виснажує). **Е (5 ; 3)** – “Метелик бився об скло / Пилок обсилався з крилець” [3, с. 30] (повторний пошук естетичної насолоди). **Ф (6 ; 1,5)** – “Коли я прощуся зі світом, / Напишуть на камені: “Та, / Що також любила квіти” [3, с. 31] (початок екзистенційного відчаю). **Г (7 ; 0,5)** – “Тиша звиває / Кокон ... буремному виру пісень... Тиша тебе допиває. / Forte! Piano... Мовчання. Ні шелесту. Все” [2, с. 76] (екзистенційний відчай). **Н (8 ; -1)** – “І кожне світило само по собі, / Для інших – закриті, / І кожне рахує по власній добі / Велике, несите” [3, с. 7–8] (перехід на етичну стадію екзистенції). **І (9 ; -2)** – “Ми є. На всенький ... день. / На всеньку ніч ... Та прийде завтра. І закреслить нас – / Упевнено, безжально і логічно” [2, с. 93] (екзистенційний відчай). **J (10 ; -3)** – “Не бути. Бути. Бути – і не жити. / Ставати вітром чи ставати рінню, – // На вирок – степ. Він дихає, як чує” [2, с. 84] (розуміння принципу екзистенційного вибору).

ЛІТЕРАТУРА

1. Брацило М. А. Хортицькі дзвони : поезії. Запоріжжя : Хортиця, 1995. 48 с.
2. Брацило М. А. Шовкова держава : лірика. Київ : Наш Формат, 2014. 336 с.
3. Брацило М. А. Я зроду тут живу... : рання лірика, спогади сучасників. Запоріжжя : Дике Поле, 2018. 248 с.
4. Вордсфорт В. До прекрасного. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/world/id=212> (дата звернення : 07.09.2019).
5. Киркегор С. О. Наслаждение и долг. Киев : AirLand, 1994. 504 с.
6. Ковальчук Ю. В. Феномен любові у європейській філософії XIX–XX століть: онтологічно-екзистенційний вимір : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05. Львів, 2017. 198 с.

7. Кушніренко І. К., Жилінський В. І. Марина Брацило. *Література Гуляйпільщини (На пругких вітрах)*. Дніпро : Пороги, 2003. Ч. 2. С. 198–204.
8. Ребро П. П. Літературне Запоріжжя. *Письменники Запорізького краю* / упоряд. І. Т. Купріянов. Запоріжжя : Хортиця, 2002. С. 8–34.
9. Рекубрацький А. З. Марина Брацило. *Письменники Запорізького краю* / упоряд. І. Т. Купріянов. Запоріжжя : Хортиця, 2002. С. 474–483.
10. Ремжина С. Пісні від Марини Брацило – це її українська душа. *Брацило М. А. Брацило Марина : персональний сайт*. URL : <http://www.bratsylo.com.ua/spogady/179.html> (дата звернення : 31.10.2019).
11. Стадніченко О. О. Літературне Запоріжжя в контексті українського літературного процесу. *Краєзнавство Запоріжжя*. Запоріжжя : Нац. спілка краєзнав. України. 2016. № 1. С. 115–129.
12. Стадніченко О. О. У свічаді слова: література, письменник, час : вибрані статті. Запоріжжя : Зап. нац. ун-т, 2016. 176 с.

EXISTENTIAL DISCOURSE IN MARYNA BRATSYLO'S PHILOSOPHICAL LYRICS

Nikolajenko V. M., Smirnov O. V.

Zaporizhzhia National University

M. Bratsylo's poetry is one of the best examples of the Zaporizhian local literary school lyrics. She started to write rhymes in early childhood. Hence in her verses, we can discover a distinct reflection of her guidelines, alterations in relationships with others, and features of perception of Zaporizhian realities. By investigating them, it is possible to identify and describe the main traits of M. Bratsylo's worldview and idiostyle. So the article is devoted to the analysis of M. Bratsylo's lyrics from the perspective of existential philosophy. The basis of the research is a three-staged personal development concept suggested by S. Kierkegaard. It implies that the process of self-understanding consists of three existential stages, which are esthetical, ethical, and religious. Extrapolation of S. Kierkegaard's concept to M. Bratsylo's poetry continuum has allowed conducting the complex interpretation of her rhymes with the focus on the major ontological source of the lyrical heroine's intentions. They combine in the motive of the life sense search. In the verses, it appears in two forms, which include analogical thinking and introspection. Lyrical heroine evolves during two existential phases that delimited by two intervals of existential despair. On the esthetical stage, she believes that the meaning of life is in producing the sense. Because of that, she subordinates her reality to the imperative of leaving her mark on history. Then lyrical heroine realizes perishableness of the material world and fragmentariness of her search. As a result, she experiences disappointment in the esthetical ideals and reorients to the concept of life sense as a duty. It is proof of her transition from the esthetical stage to the ethical one. While the second phase, she aims to deeply understand human nature, but she faces inexhaustibility of human's inner life and hence the impossibility to completely cognize it. That breaks her faith in the ethical concept of life sense. Finally, after the second phase of existential despair, the lyrical heroine realizes that there is a possibility of choosing the meaning of life behind its absence. The point of her understanding of the fundamental regularities of being is a peak of her ontological search in the philosophical poetries scrutinized in the article.

Key words: existential despair, form and content, idiostyle, life sense, lyrical heroine, worldview co-ordinates.